

Partikuliere bosbouw in Nederland:

Een nieuwe toekomst?

Sinds enige decennia is het areaal partikulier bos in Nederland gestaag afgenomen. Dit werd in een belangrijke mate veroorzaakt door de negatieve financiële resultaten uit het partikuliere bosbezit. De laatste jaren lijkt er echter een trendbreuk op te treden: als gevolg van de bebossing van landbouwgronden ontwikkelt zich thans een nieuwe categorie van partikuliere bosbezitters. In dit artikel wordt de achtergrond van deze ontwikkeling beschreven. Ook wordt een vergelijking gemaakt tussen de 'oude' en nieuwe partikuliere bouseigenaren.

Ontwikkeling van partikulier bosbezit in Nederland

Aan het begin van deze eeuw bestonden er in Nederland globaal gesproken twee categorieën van partikuliere bouseigenaren, d.w.z. bouseigenaren met een adellijke en/of industriële achtergrond en boeren. De eerste categorie van bouseigenaren vond haar oorsprong in adellijk familiebezit of in beleggingen in de herbebossing van woeste gronden. Voor deze bosbezitters had het bos enerzijds een culturele waarde als traditioneel familiebezit en jachtgebied, en anderzijds een waarde als beleggings- en inkomstenbron in de vorm van commerciële houtproductie. Voor de categorie van boeren bouseigenaren was de functie van het

bos in belangrijke mate gericht op de productie van brandhout en boerengeriefhout voor gebruik binnen het boerenbedrijf. Daarnaast leverde de verkoop van hout ook inkomsten op.

Sinds de jaren zestig zijn er belangrijke veranderingen in deze situatie opgetreden. Dit was het gevolg van twee ontwikkelingen. In de eerste plaats nam als gevolg van de ontwikkeling van agrarische technologie het belang van boerengeriefhout en andere bosproducten zoals strooisel af, terwijl tegelijkertijd een toenemende specialisatie in enerzijds landbouwproductie en anderzijds houtproductie optrad. In de tweede plaats nam de rentabiliteit van de houtproductie af omdat de stijging in arbeidskosten niet voldoende gecompenseerd kon worden door een stijging van de produktiviteit en de houtprijzen of door nieuwe vormen van (subsidie)inkomsten uit bijvoorbeeld recreatie (Berger & Schrijver, 1993). Als gevolg van deze ontwikkelingen nam in de periode 1938-1942 tot 1980-1983 het areaal partikulier bos in Nederland af van bijna 65% tot ongeveer 41%. Veel van dit bos werd opgekocht door de overheid of door natuurbeschermingsorganisaties.

Daarnaast lijkt zich echter nog een tweede verandering binnen het partikulier bosbezit voorgedaan te hebben. Zoals uit Tabel 1 blijkt heeft de achteruitgang in partikulier bosbezit zich voornamelijk voorgedaan bij de eigenaren van bossen groter dan 5 hectare. Een tegenovergestelde ontwikkeling lijkt zich echter voor-

gedaan te hebben ten aanzien kleinschalige bosjes kleiner dan 5 hectare. Over deze kleinschalige partikuliere bosbezitters en hun bosbeheer is over het algemeen weinig bekend, omdat deze bosbezitters niet bij het Bosschap geregistreerd staan. Het gaat hier echter om grote aantallen bosbezitters en een niet-onaanzienlijk areaal. Volgens schattingen van de vierde bosstatistiek waren er in de periode 1980-1983 zo'n 14.000 bosbezitters die een bosareaal van minder dan 5 ha in bezit hadden. Deze bossen besloegen tezamen bijna 53.000 ha, ongeveer 17% van het Nederlandse bosareaal. Volgens de derde bosstatistiek besloeg in de periode 1964-1968 het areaal van deze kleinschalige bosjes slechts ruim 17.000 hectare verdeeld over ruim 10.000 boscomplexen. Het betreft hier slechts ruwe schattingen waarvan de mate van betrouwbaarheid moeilijk te checken is. Echter een toename in het bezit en areaal van kleinschalige bosjes is zeker niet onaannemelijk. Als gevolg van schaalvergroting in de landbouw beëindigden veel boeren hun bedrijf en vonden een baan buiten de landbouwsector. Voor een deel hebben deze personen mogelijk wel hun bosbezit aangehouden en is dit bezit vervolgens via vererving verder verdeeld. Ook groeide de afgelopen jaren de behoefte van de urbane bevolking aan openluchtrecreatie in de vrije natuur. Dit had onder meer tot gevolg dat vermogende stadsbewoners kleine percelen bos opkochten voor recreatiedoeleiden.

Door deze ontwikkelingen is er

Tabel 1 Partikulier bosbezit in Nederland

Grootteklasse	1964 - 1968 (3e bosstatistiek)		1980 - 1983 (4e bosstatistiek)	
	Aantal	Totaal oppervlakte	Aantal	Totaal oppervlakte
0,5 - 5 ha *)	10.440	17.668	14.000	52.869
5 - 25	2.488	26.133	1.003	11.766
26 - 100	602	28.170	329	16.421
101 - 500	239	50.658	104	21.070
Groter dan 500 ha	32	20.601	18	16.423

*) 1964-1968 aantal boscomplexen, 1980-1983 aantal bezitseenheden

geleidelijk een nieuwe categorie van niet-agrarische partikuliere beseigenaren ontstaan met een kleinschalig bosbezit. Een deel van deze bosbezitters woont in (semi)urbane gebieden. Bijvoorbeeld, in een studie uit 1983 naar de kenmerken van partikuliere bosbezitters in de gemeente Ede werd gevonden dat bijna de helft van het partikuliere bos in handen was van bewoners van buiten de gemeente; ruim een kwart van deze uitwonende beseigenaren was afkomstig uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag (Lucassen & Engel, 1983). Ook in andere Europese landen is waargenomen dat het aantal niet-boeren-bosbezitters structureel toeneemt in vergelijking tot boeren-bosbezitters (Lucassen & Engel, 1983). Er zijn diverse indicaties dat deze partikuliere beseigenaren een niet-primair produktie-gerichte visie op het bos hebben en dat de doelstellingen van het kleinschalige bosbeheer

in belangrijke mate gericht op de recreatieve functie van het bos voor de eigenaar (Lucassen & Engel, 1983).

Aanleg van nieuwe partikuliere bossen

Recent heeft de aanleg van nieuwe partikuliere bossen in Nederland een nieuwe impuls gekregen. Nadat in het Meerjarenplan Bosbouw van 1986 gepleit was voor de aanleg van nieuwe bossen met ruim 30.000 ha, is de belangstelling voor bebossing geleidelijk toegenomen. In 1993 werd in het Bosbeleidsplan en het Structuurschema Groene Ruimte aangegeven, dat de overheid er naar streeft dat in de periode 1994-2020 75.000 ha nieuw bos wordt aangelegd. Deze bosuitbreiding is voor een deel gepland in verstedelijkt gebied zoals de Randstad. Volgens het Bosbeleidsplan zal echter een belangrijk deel in het landelijk gebied gerealiseerd moeten wor-

den; via bebossing van landbouwgronden door agrariërs dient zo'n 30.000 ha nieuw bos ontwikkeld te worden. De achtergrond voor deze bosaanleg op landbouwgronden is zowel de overproductie van landbouwprodukten binnen de Europese Unie als de wens het areaal aan bos en de zelfvoorzieningsgraad aan bosprodukten in Nederland te vergroten. Om bosaanleg op landbouwgronden te realiseren zijn er sinds 1988 regelingen geformuleerd ter stimulering van bebossing van landbouwgronden. In 1988 werd in het kader van het MacSharry programma voor het tegengaan van agrarische overproductie in de Europese Unie een set-aside regeling (Von Meyenfeldt, 1988) van kracht, die als doel had de aanplant van snelgroeiend, tijdelijk bos te stimuleren. In de periode 1988-1992 werd in het kader van deze regeling in Nederland ongeveer 1650 ha nieuw bos aangelegd. In 1993 werd een nieuwe maatregel, de Stimuleringsregeling Bosuitbreiding op Landbouwgronden (SBL-regeling) van kracht. Deze regeling is een nationale uitwerking van de EEG Verordening Nr. 2080/92 waarin een communautaire steunregeling voor bosbouwmaatregelen in de landbouw is geformuleerd. De regeling heeft tot doel om jaarlijks 1.200 ha landbouwgrond om te zetten in tijdelijk of permanent bos. Deze regeling

Tabel 2 Standaard overheidssubsidie voor bosaanleg

Regeling Stimulering Bosaanleg op Landbouwgronden

<i>Bosaanleg</i>	Snelgroeiende loofbomen	f 2.800 - 2.950 /ha
	Langzaamgroeiende naaldbomen	f 3.560
	Langzaamgroeiende loofbomen	f 5.000
<i>Inkomenscompensatie</i>	Tijdelijk bos	f 1.200 /ha.jr (gedurende 15 jaar)
	Permanent bos in complex minder dan 50 ha	f 1.500 (gedurende 20 jaar)
	Permanent bos in complex groter dan 50 ha	f 1.590 (gedurende 20 jaar)

Regeling Aanleg Snelgroeiend bos (Ministerie Economische Zaken, tot 1994)

Eenmalige bijdrage voor aanleg tijdelijk bos	f 3.000 /ha
--	-------------

Tabel 3 Mogelijkheden tot functiebetaling bij bosaanleg
(gebaseerd op Jansen, 1994)

Financieringsbron	Bosfuncties				
	Houtproductie	Natuur	Recreatie	Milieu	Leefbaarheid
1. Rijksoverheid, generiek					
Regeling SBL (LNV)	*	*	*	*	*
Regeling Aanleg Snelgroeiend bos (EZ)	*				
Gebiedsgerichte Verdrogingsbestrijding (VROM)		*		*	
2. Rijksoverheid, gebiedsgericht					
Waardevol cultuurlandschap (VROM)	*	*	*	*	*
Ruimtelijke Ordening & Milieu (VROM)		*	*	*	*
Bufferbeleid		*		*	
3. Provinciale overheid					
Intentieprogramma Bodembescherming		*		*	
4. Overige instanties					
Gemeentelijke regelingen leefbaarheid					*
Stichting FACE	*			*	
Kombinatie met woningbouw					*

biedt de mogelijkheid om een bijdrage te verkrijgen in de aanlegkosten van bos op landbouwgronden en om een jaarlijkse inkomenscompensatie gedurende 15 of 20 jaar te verkrijgen (Tabel 2). Gedurende deze periode van inkomenscompensatie komen de nieuwe boscigenaren trouwens niet in aanmerking voor de regeling functiebeloning, die de Nederlandse regering onlangs heeft ingevoerd als een financiële compensatie voor maatschappelijke functie vervulling door de bestaande Nederlandse bossen. Daarnaast bestond er tot 1994 tevens de mogelijkheid om in het kader van de stimulering van houtproductie een subsidie voor de aanleg van snelgroeiend bos te verkrijgen van het Ministerie van Economische Zaken.

Verreweg het grootste deel van de aanvragen voor subsidiëring van bebossing van landbouwgronden komt vanuit de provincies Groningen (in 1994 aanvragen voor 520 ha) en Drenthe (in 1994 aanvragen voor 610 ha),

met name uit de Herinrichtingsgebieden Gronings-Drentse Veenkoloniën en Oost-Groningen. Deze concentratie is vooral het gevolg van een krachtig beleid van de betrokken provincies om de geboden kansen tot herstructurering van het platteland optimaal te benutten (Anonymous, 1990; Meeuwissen, 1991). Dankzij dit beleid en de thans voorhanden zijnde uitvoeringsregelingen ontstaat er in noord Nederland derhalve een nieuw type van partikulier bosbezit, dat als boerenbosbedrijf is gekarakteriseerd (Meeuwissen & Posthumus, 1993). Deze ontwikkeling van een nieuwe categorie van partikuliere bosbezitters in Nederland is opvallend omdat het gemiddelde bedrijfsresultaat van de bestaande partikuliere Nederlandse bossen nog steeds negatief is (Berger & Schrijver, 1993; Houwaard et al., 1995), waardoor de processen van enerzijds deprivatisering en anderzijds versnippering van de nog bestaande partikuliere bossen nog allerminst tot staan lijkt te komen.

Om deze klaarblijkelijke tegenstrijdigheid beter te kunnen begrijpen, is het nodig om de beweegredenen van deze nieuwe categorie partikuliere boscigenaren aan een nadere analyse te onderwerpen.

Bosboeren: ondernemers op een subsidie-markt

Hoewel er nog geen gedetailleerde studies naar de precieze beweegredenen van de nieuwe boeren-boscigenaren zijn verricht, is het duidelijk dat er twee hoofdredenen zijn voor boeren om tot bebossing over te gaan. In de eerste plaats betreft dat de slechte vooruitzichten binnen de landbouw. Dit aspect speelt met name in de Veenkoloniën een rol; in dit gebied zijn de bedrijfssaldi voor boerenbedrijven het laagst van geheel Nederland. Naast deze "push"factor vanuit de landbouw, is er echter ook een belangrijke "pull"factor vanuit het landbouwbeleid. Zoals hierboven werd aangegeven wordt er zowel in het kader van de Europese Unie als door de Nederlandse overheid

naar gestreefd om tot een uitbreiding van het bosareaal te komen. Deze politieke wens tot uitbreiding van het bosareaal is enerzijds gebaseerd op de behoefte aan verhoging van houtproductie, en anderzijds op de behoefte aan meer bos om te voldoen aan de wensen aanzien van recreatie, natuur en milieubeheer. Op basis van dit beleidsvoornemen heeft de overheid diverse stimuleringsregelingen tot stand gebracht, die het voor boeren aantrekkelijk maken om tot herbebossing over te gaan (Tabel 3).

De stimuleringsregelingen voor bebossing betreffen niet alleen de hierboven reeds genoemde regelingen van de Ministeries van LNV en EZ, maar ook diverse maatregelen van andere ministeries en lagere overheden (Jansen, 1994). Zo heeft het Ministerie van Verkeer, Ruimtelijke Ordening en Milieu diverse stimuleringsregelingen geïnitieerd in het kader van landschaps- en milieubeheer. Dit betreft o.a. de regelingen Waardevol Cultuurlandschap (WCL) en Ruimtelijke Ordening en Milieu (ROM). In het kader van het ROM-beleid zijn lokatie-gebonden ROM-gebieden aangewezen, waarvoor financiering beschikbaar gesteld wordt voor behoud en versterking van duurzame land- en bosbouw in samenhang met de bijzondere kwaliteiten van de aangewezen gebieden. Ook hebben de Ministeries van LNV en VROM in het kader van het Structuurschema Groene Ruimte financiën ter beschikking gesteld voor maatregelen op het gebied van gebiedsgerichte verdrogingsbestrijding en bufferbeleid. Naast deze maatregelen van de nationale overheid ontstaan er in toenemende mate ook maatregelen ter stimulering van bosuitbreiding op provinciaal en lokaal niveau. Vaak hebben deze maatregelen

tot doel om de positieve effecten van bos op de lokale milieu-omstandigheden en leefbaarheid te optimaliseren. Te denken valt hierbij aan verbetering van hydrologische gesteldheid en drinkwatervoorziening, planologische en landschappelijke vormgeving, creëren van aantrekkelijke omgeving voor kwaliteitslokaties voor woningbouw en recreatie.

Behalve bij de overheid neemt de laatste jaren ook bij diverse belangenorganisaties de bereidheid toe om voor specifieke bosfuncties vergoedingen ter beschikking te stellen. Een voorbeeld hiervan is de bereidheid van de Gelderse waterleidingbedrijven om een financiële ondersteuning te geven aan voor de watervoorziening gunstige vormen van bosvorming in Gelderland (Filius, 1994). Een tweede voorbeeld vormt de financiering via de stichting FACE voor CO₂ vastlegging in nieuwe bossen; deze vergoeding bedroeg in 1993 gemiddeld f 39,50/ton koolstof-vastlegging (Jansen, 1994). Deze laatste regeling vormt voor diverse boeren een welkome financiële aanvulling op de diverse overheidssubsidies voor bebossing.

Als gevolg van het toenemende politieke en maatschappelijke draagvlak om tot meer bos te komen bestaat er thans dus een veelheid aan financiële stimuleringsregelingen voor aanleg van nieuwe particuliere bossen. Hierbij is het opvallend dat de verschillende regelingen vaak gericht zijn op het ontwikkelen van zeer specifieke functies van het bos. Zoals uit Tabel 3 valt op te maken zijn er regelingen die er specifiek op gericht zijn om de houtproductie te verhogen, de natuurwaarden te stimuleren, bodemverontreiniging tegen te gaan, CO₂ vast te leggen, etc. In eerste instantie lijken de verschil-

lende regelingen soms op tegen-gestelde doelstellingen gebaseerd te zijn. Zo was de EZ-regeling gericht op de stimulering van houtproductie in korte omlopen, terwijl in de regeling van stichting FACE wordt uitgegaan van permanente bossen met een levensduur van minstens 99 jaar. In de praktijk is echter gebleken, dat er zeker creatieve oplossingen mogelijk zijn om aanspraak te kunnen maken op een combinatie van subsidies (zie Konijnendijk & Van Laar elders in dit nummer). Het is hierbij echter wel zaak om als een actieve ondernemer op de subsidiemarkt te opereren en niet lijdzaam af te wachten op een aanbod van de overheid. De ervaringen wijzen uit dat veel van de nieuwe boeren-boseigenaren goed uit de voeten kunnen met een dergelijk maatwerk (Jansen, 1994).

Bosboeren: een nieuwe bosbedrijfsstijl?

Als gevolg van het feit dat de huidige bebossing van landbouwgronden voornamelijk tot stand komt als reactie op de problemen in de landbouw enerzijds en het ruime aanbod aan subsidies voor bebossing anderzijds, hebben de meeste nieuwe boseigenaren op dit moment voornamelijk aandacht voor de vraag hoe zij die subsidies kunnen benutten om de komende jaren financieel te kunnen overleven. Zij zijn nog nauwelijks toegekomen aan de vraag hoe zij het toekomstige bos zullen gaan beheren. De inrichting en soortenkeuze van de nieuwe bossen is overwegend gebaseerd op de regels die de verschillende subsidiënten stellen. Bijvoorbeeld, als gevolg van de EU-verordening tot beperking van landbouwproductie is het gebruik van mengteelten van bomen en landbouwgewassen (Edelenbosch, 1994) niet toegestaan. Vooral uit bosbouwkundig

en planologisch oogpunt wordt ernaar gestreefd om tot een zekere mate van clustering van de nieuwe boscomplexen te komen (zie ook Van der Knaap elders in dit nummer). Dit wordt gebaseerd op de overweging dat zowel vanuit ecologische als economische oogpunt een minimum bosareaal van 50 ha vereist is; daarnaast spelen ook landschappelijke overwegingen een rol. Om een dergelijke clustering te stimuleren is besloten om de inkomenscompensatie voor permanente bossen die aangelegd worden in complexen van groter dan 50 ha hoger te stellen dan voor permanente bossen in kleinere complexen.

Hoewel er in het kader van de SBL-regeling mogelijkheden bestaan voor de aanleg van tijdelijk of permanent bos, is als gevolg van de diverse regelingen de aanleg van permanent bos veelal aantrekkelijker dan dat van tijdelijk bos. Het gevolg daarvan is, dat onverwacht veel boeren gekozen hebben voor het aanleggen van permanent bos. Hierbij is vooral sprake van boeren die hun agrarische activiteiten geheel beëindigen; boeren die, al of niet tijdelijk, zowel agrarische productie als houtteelt combineren in een nieuwe vorm van gemengd bedrijf zijn vrij zeldzaam. Dat is ook niet te verwachten gezien het overheidsstreven tot boscomplexen van groter dan 50 ha, terwijl de gemiddelde bedrijfsgrootte van de boeren in het betreffende gebied van Drenthe en Groningen slechts 40 ha is. Tevens speelde het een rol dat op basis van teeltechnische en bedrijfseconomische argumenten een combinatie van bebossing en de veenkoloniale wisselbouw niet mogelijk is (Meeuwissen, pers. med.) Hoewel de nieuwe bouseigenaren wel als 'bosboeren' zijn gekarakter-

iseerd (Jans et al., 1994), is er dus veeleer sprake van boeren die hun agrarische activiteit beëindigen en die hun bosbouwactiviteiten gaan combineren met niet-agrarische arbeidsvormen en inkomen. Hun bosbouw activiteiten zijn derhalve niet gerelateerd aan andere vormen van agrarische activiteiten.

Als gevolg van de veelheid aan stimuleringsregelingen ontwikkelt zich thans dus een nieuwe categorie van voornamelijk middelgrote partikuliere bouseigenaren. De door hun toegepaste teeltsystemen zijn hoofdzakelijk gebaseerd op de bosbouwkundige inzichten van de subsidie-verschaffers en er is nog nauwelijks sprake van de ontwikkeling van een aparte vorm van boerenbosbouw gebaseerd op specifieke eigen beheersdoelstellingen. Als gevolg van de diverse voorwaarden die er aan het verkrijgen van subsidies worden gesteld is er nauwelijks sprake van de ontwikkeling van nieuwe geïntegreerde boeren-bosbouwssystemen, zoals hypothetisch voorgesteld door Filius en Wiersum (1995), al zijn er wel enige aanzetten daartoe (Meeuwissen, pers. med.). Mogelijk dat dergelijke geïntegreerde boeren-bosbeheerssystemen wel voorkomen in de categorie van reeds bestaande kleinschalige partikuliere bosbeheerssystemen van (voormalige) boeren, maar hierover is nauwelijks iets bekend. Thans zijn er dus nog geen aanwijzingen dat de 'bosboeren' zich door eigensoortige geïntegreerde teeltsystemen gaan onderscheiden van de traditionele partikuliere bouseigenaren. Maar wel valt een ander verschil tussen de 'bosboeren' en de traditionele partikuliere bouseigenaren te onderscheiden, nml. een grotere ondernemerszin. Dit blijkt onder andere uit het feit dat de 'bosboeren' op een creatieve

wijze diverse vormen van financiering weten aan te boren. Maar ook uit het feit dat zij, in het kader van regelingen van het Landbouwschap, op eigen initiatief studiegroepen over bebossing opzetten en andere vormen van samenwerking op bosbouwgebied nastreven. De traditionele partikuliere bouseigenaren zijn vaak veel passiever ingesteld, zoals geïllustreerd wordt door het feit dat zij pas bereid waren tot meer onderlinge samenwerking onder invloed van stimulerende overheidsmaatregelen. Hieruit blijkt dat er zeker een verschil in bedrijfsstijl (Wijnia en Houwaard, 1995) bestaat tussen de traditionele en nieuwe partikuliere bouseigenaren.

Conclusie

Als gevolg van enerzijds de grote maatschappelijke waardering voor bossen met hun veelvoud aan maatschappelijke functies en anderzijds de noodzaak tot het oplossen van de huidige agrarische problematiek van overproductie en milieuvervuiling zijn er de laatste jaren diverse stimuleringsmaatregelen voor aanleg van nieuwe boerenbossen tot stand gekomen. De waardering voor de multifunctionele waarden van bossen heeft er tevens toe geleid dat de overheid in 1994 een subsidieregeling voor functiebeloning voor de Nederlandse bouseigenaren heeft ingevoerd. Hoewel door sommigen is gepleit voor een financiële tegemoetkoming voor de specifieke functies milieu/landschap, natuur, openluchtrecreatie en grondstofvoorziening (Van Maaren, 1993), is deze laatste regeling gebaseerd op een veel simpeler benadering van een basisbijdrage van f 140/ha/jaar gecombineerd met een eventuele toeslag voor de natuurfunctie van bossen gelegen in de zgn. A-lokaties. Het is opvallend, dat er in het kader van

de bebossing van landbouwgronden van een veel diverser en complexer systeem van functiebeloning sprake is. Voor de bestaande particuliere boseigenaren is het ongetwijfeld ietwat wrang om te moeten constateren, dat er in het kader van bebossing van een veel ruimere mogelijkheid tot beloning van de diverse functies van het bos sprake is, dan in het kader van bestaand bosbeheer. Hierbij is het opvallend, dat het uitgangspunt voor het milieubeleid van de Nederlandse overheid dat de vervuiler betaalt, hier niet wordt toegepast. Boeren die in het kader van hun agrarische bedrijfsvoering (en gestimuleerd door de toenmalige landbouwpolitiek!) de hydrologische afvoer hebben versneld en hebben bijgedragen aan eutrofiëring van grond- en oppervlaktewater, die de opslagcapaciteit van kooldioxide hebben verminderd en die de biologische diversiteit hebben verarmd, ontvangen subsidies om deze effecten via bebossing weer te niet te doen. Voor de handhaving van deze gunstige milieu-effecten in de bestaande bossen wordt een veel kleinere financiële tegemoetkoming gegeven. Echter volgens diverse betrokkenen zouden verschillende van de subsidies, waarvan de boeren op creatieve wijze gebruik maken om via bebossing een redelijk inkomen te verkrijgen, in principe ook voor het beheer van bestaand bos ingezet kunnen worden. Hiervan wordt echter nog weinig gebruik gemaakt. In een tijd dat de particuliere boseigenaren steeds meer geconfronteerd worden met de noodzaak "commercieel te gaan"

en marktstrategieën te ontwikkelen (Custers, 1995; Potze, 1995) kan de opkomst van een nieuwe categorie van particuliere boseigenaren derhalve een belangrijke stimulerende en voorbeeldfunctie voor de bestaande particuliere boseigenaren hebben. Zij tonen immers aan, dat er voor functies van het bos die vroeger niet-vermarktbaar waren, in een toenemende mate nu wel inkomsten verworven kunnen worden (zie ook Boonman, 1994; Filius, 1994). Maar daarvoor is wel een goed ondernemerschap vereist!

Literatuur

- Anonymus, 1990. Hout-oog(s)t in Drenthe, nota "tijdelijk" bos. Provincie Drenthe.
- Berger, E.P. & R.A.M. Schrijver, 1993. Bedrijfsuitkomsten in de Nederlandse particuliere bosbouw over 1992. Landbouw-Economisch Instituut, Den Haag, Periodieke Rapportage 29-92, 56 p.
- Boonman, A., 1994. Bos als recreatiebedrijf. Nederlands Bosbouw Tijdschrift 66(6): 215-221.
- Custers, H.J.L., 1995. Ons bos gaat commercieel. In: De betekenis van bossen. Voordrachten gehouden op het IBN/IKC-symposium 'De betekenis van bossen'. Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, IBN-rapport No 184, p. 125-140.
- Edelenbosch, N.H., 1994. Economische evaluatie van mengteelt van bomen en landbouwgewassen, interim rapport. Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, Wageningen.
- Filius, A.M., 1994. Verloofing: Misbruik van bossen of acceptabele bosbeheermaatregel? Nederlands Bosbouw Tijdschrift 66(6): 226-234.
- Filius A.M. & K.F. Wiersum, 1995. Doelstellingen van geïntegreerd bosbeheer: een beleidsvisie. Nederlands Bosbouw Tijdschrift 67(4): 130-136.

Houwaard, D.H., A.M. Filius & R.A.M. Schrijver, 1995. Factoren van invloed op het bedrijfsresultaat van particuliere bosbedrijven. Nederlands Bosbouw Tijdschrift 67(3): 105-111.

Jans, M.F.F.W., H.J.L. Custers en J.M. Paasen, 1994. Van boer naar bosboer. Het overwegen waard. Brochure IKC-NBLF No. 9, Wageningen.

Jansen, J.F., 1994. Maatwerk en clustering bij bosuitbreiding in Drenthe. Een benadering gericht op optimalisatie, afstemming en betaling van functievervulling bij bosuitbreiding in Drenthe. Rijksuniversiteit Groningen, faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen. Scriptie Vakgroep Demografie en Planologie.

Lucassen, R. & M. Engel, 1983. Met welk bijltje hakt de particuliere boseigenaar? Scriptie Vakgroep Boshuishoudkunde, Landbouwuniversiteit Wageningen.

Maaren, A. van, 1993. Functiebeloning: een afwijkende mening. Nederlands Bosbouw Tijdschrift 65(3): 169-174.

Meeuwissen, T.W.M. (red), 1991. Bosvisie Noord-Nederland. Mogelijkheden, ontwikkelingen, kansen. Directie bos- en landschapbouw, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Rapport No. 1991-04.

Meeuwissen, T.W.M. & C.L. Posthumus, 1993. Het boerenbosbedrijf in de Veenkoloniën. Bos en Hout Berichten 1993 No. 3.

Meyenfeldt, C.F.W.M. von, 1988. Houtteelt op landbouwbedrijven: een gemeenschappelijk perspectief. Nederlands Bosbouw Tijdschrift 60(11): 381-383.

Potze, M.C.A., 1995. Niet-traditionele inkomstenbronnen voor het bosbeheer. Nederlands Bosbouw Tijdschrift 67(2): 72-74.

Wijnia, B.A. & D.H. Houwaard, 1995. Beslissingen in het bosbeheer. Een verkennende studie naar bedrijfsstijlen in de bosbouw. Werkdocument IKC Natuurbeheer Nr. W-91, Wageningen.